

Прикази, дискусије, биљешке

SLOVANSKÉ HISTORISKE STUDIE, I—II, ČESKOSLOVENSKÁ
AKADEMIE VĚD — SLOVANSKY ŮSTAV, PRAHA, 1955, 1957.

Књига I (1955). Ова књига зборника *Славенске историске студије*, који издаје Словенски институт Чехословачке академије наука у Прагу, доноси (на 276 страна) шест опсежнијих студија из упоредне историје словенских народа, уз кратке изводе на руском и француском језику. Франтишек М а т ј е ј е к, у расправи *Гостомски и сувремене господарске инструкције у Чешким земљама* (Fr. Matějek, Gostomski a soudobé hospodářské instrukce v Českých zemích), стр. 1—79, освјетљава прилике, односе, начин управљања и рад на феудалним посједима у Пољској и чешким земљама (Чешкој, Морави и Шлезији) у другој половини XVI в. Писац користи највише два главна извора — „Господарство“ Алзема Гостомског, Пољака, и чешке „господарске инструкције“. У првом поглављу говори о великом интересовању за књиге из економије у XVI в.; наводи главну античку и средњовјековну литературу, италијанску, енглеску, француску и њемачку; говори о чешким „господарским инструкцијама“ и пољским економским списима, највише о „Господарству“ Гостомског. — У другом поглављу пише о управљању на пољском и чешком велепосједу и о личности Гостомског, утицајног пољског феудалца, који је држао у посједу преко 60 села. Иако је његов феуд био осредњи, Гостомски је сматран за једног од најбогатијих Пољака друге половине XVI в. Његов годишњи приход износио је око 1000, а његова готовина око 400.000 златника. Из његове књиге види се како је био организовао послове на појединим посједима и општу, средишњу управу. Он је прописао дужности и послове радника и службеника. У средишњој управи били су у служби: „маршал“, главни економ, благајник, коњушар, кувар; на појединим посједима: уредник, владар (надзорник), кључар, шафарж (економ) и шафаршка, која се старала о одгајању стоке и пернади, о прављењу доброг и чистог сира и масла. Прописују се послови чељади на салашу. То су: орачи, пастири (говеди и оваца), дјевојке чији је посао био да музу, дјечаци који гоне на пашу свиње и гуске; ту су занатлије: ковачи, колари, бадњари итд. Настојници су добијали неку плаћу, подложени радници само храну, одјећу и стан; све је зависило од воље феудалца. На имању Гостомског били су: млинови, пилане, пиваре, смоларе, циглане. — У трећем поглављу писац говори о разној производњи на феудалном по-

сједу, — производњи жита, поврћа и воћа, лана, конопље и хмеља, пива, вина и ракије, сточних производа, сијена и дрвета; о гајењу стоке, пернади и рибе; о орању (по четврти пут), гнојиву, жетви, вршидби итд. О свему томе говори се у „Господарству“ Гостомског. — У четвртом поглављу приказује се однос подложених према феудалцу у његовој управи, положај и финансиске обавезе подложника; праве се поређења између система и „полициског режима“ на феуду Гостомског и нешто сношљивијег стања на феудима у Чешкој. На крају, писац долази до ових закључака. Од житарица се највише гајио овас, много више него пшеница и јечам, како у Пољској тако и у Чешкој; од индустријске производње феудалац је имао највише прихода од пивара, а затим од млинова и пилана, који су обично били спојени. Феудалац је имао право тјелесне казне, не само за кривичне прекршаје, крађу, прељубу, штету, него и за занемаривање господарства и вјерских обавеза. Пропис Гостомског пријети смрћу подложнику који не учини узбуну при пожару; а чешке „инструкције“ чак и оном који би се бавио ловом без дозволе.

Расправом *Брнска интернација учесника првог републиканског покрета у Угарској* (стр. 80—111) Бланка Кубишева — П и т р о н о в а дала је значајан пилог проучавању напредног покрета у Угарској крајем XVIII в. Покрет је захватио напредне духове интелигенције, задојене слободоумним идејама Француске револуције. Као што је познато, средишња личност покрета био је И г њ а т М а р т и н о в и ћ¹ (1755—95), пештански опат фрањевачког реда, раније професор филозофије и математике на универзитету у Лавову, познати рационалиста, један од највећих европских полихистора свога времена. Два тајна друштва, Слобода и Друштво реформатора, основана 1794, била су окупила цвијет млађих интелектуалаца ондашње Угарске. Из њих се излегла Мартиновићева завјера против краља и окрутног феудалистичког система, која је била убрзо откривена. Од 75 оптужених чланова друштва 52 су била осуђена на робију у оковима, а 19 на смрт, од којих су били погубљени: Мартиновић, историчар Јозеф Хајноци и још тројица. Међу осуђеним завјереницима били су истакнути пјесници: Сентјоби-Сабо, Вершег и Бачањи, као и истакнути књижевник Фрањо Казинџи, преводилац Шекспира, Молијера, Гетеа, Лесинга и Хердера. Издржавање казне у казамату Брна једне групе осуђеника-револуционара, међу којима је био и Казанџи, предмет је ове расправе. Као извори нових података писцу су послужили архивски списи брнског казамата и мемоари Казанџија, објављени у Пешти 1951. Списак књига које су

¹ О Мартиновићу иначе треба видјети документовану студију проф. Васе Богданова: „Хрватска револуционарна пјесма из год. 1794 и учешће Хрвата и Срба у завјери Мартиновићевих јакобинаца“, коју је објавила ЈАЗУ, — Старине, књ. 46, 331—488, 1956.

осуђеници читали у затвору свједочи о њиховој образованости и широкој култури.

Поред општег, ова расправа за нас је и од посебног интересовања, јер је Игњат Мартиновић, вјероватно, поријеклом из Бајица, одакле је такође било иселјеника са патријархом Црнојевићем.

Владислав Штајн дао је значајан прилог историји чешко-руских односа средином XIX в. расправом *Кримски рат и савремено чешко друштво* (стр. 112—42). Поред литературе, служио се архивским изворима Прага и Брна, преписком и мемоарима знаменитијих људи и народних вођа, као и савременим новинарским чланцима. Почиње историским преломом у чешком јавном животу, револуцијом 1848—9; задржава се на народном препороду Чеха; говори о дипломатској акцији и политичким приликама у Европи, нарочито у Русији и Чешкој уочи Кримског рата; помиње рат Турске са Црном Гором (1852—3). Четрдесетосма, Бахов систем, непријатељско држање Аустрије према Русији и Словенима уопште у Кримском рату (1853—6), који је потресао цијелу Европу, дефинитивно су оријентисали чешку јавност према Русији и повећали чешко русофилство у широким народним масама, које је током даљих деценија постајало све више народно и демократско, — окретало се све више против руског царизма и везивало своје наде за руски револуционарно-напредни покрет. — Ми бисмо додали: да од Кримског рата почиње романтичарско уздизање Црне Горе код Чеха и Словака.

Здењек Хајек написао је расправу *Јосеф Меншик-сарадник пољске револуционарне странке* (стр. 143—80), — користан прилог из историје чешко-пољских револуционарних веза за Децембарског народног устанка у Пољској (1863). Водио се бој за независност Пољске, а по ријечима Маркса и Енгелса „истовремено и бој аграрне демократије против феудализма“. Писац констатује: да „све што је у том устанку било заиста револуционарно и напредно долазило је од стране „дрвених“, односно од њихове љевице“, на чијем су челу били: Сјераковски, Дабровски, Калиновски и њихови другови из петроградске групе Пољака, који су се напојили руским револуционарним идејама. Учители и савезници устаничких вођа били су: Чернишевски, Херцен, Бакуњин и Огарјов, од стране Чеха највише Фрич. Снажну подршку давао им је Централни револуционарни одбор Европе, на чијем је челу стајао Гарибалди. Писац се задржава на личности Меншика, на његовом животу и раду; детаљно обрађује његове везе и помоћ коју је указао пољским устаницима. Испужен је и изведен пред суд. Одговарао је за повезаност са истакнутим Пољацима, за давање уточишта побјеглим интернираним Пољацима и за своје исписе из дјела Карла Херлоша о хусистима, писца књиге „Црногорци“ (роман о Шћепану Малом), о којему се писало у цењеном „Стварању“ за 1954 г.

У својој студији *Одјек прве руске револуције у Острави* (стр. 181—226), Анђелин Гробелин пише о томе како је руска револуција 1905—7 одјекнула код пролетаријата у области Остраве, Опаве и Тешина, у познатом базену шлеског каменог угља, у времену кад је продуктивност угља, гвожђа и челика у Аустрији, која се припремала за продирање на Исток преко Балкана, била порасла на 86% према 1875 г. Писац је богато користио дневну и повремену штампу тих крајева, која је излазила на чешком, пољском и њемачком језику. Задржао се на приликама пред Руско-јапански рат (1904), а затим на приликама за рата и за револуције. Наведена статистика најрјечитије говори о јачини одјека руске револуције и порасту организованог радништва у угљенокопима тих области. Године 1903 било је 8 организација са 1.400 чланова, 1906 г. 41 организација са 17.576 чланова, — Чеха 8.261, Пољака 9.158, Нијемаца само 157.

На крају је расправа *Одјек Првог балканског рата 1912—13 у чешкој средини* (стр. 227—63). Аутор је Дана Шлаисова. У првом поглављу, говори о утицају Балканског рата на економски живот у Чешкој. Године 1890 у Аустрији је било 435, а 1913-те 812 акционарских друштава, са капиталом 4,167,000.000 круна, што свједочи о порасту индустрије „нагњилога капитализма-империјализма“. У Чешкој је запажена велика концентрација капитала и индустрије, нарочито текстилне. Године 1900 биле су само 4 чешке банке, с капиталом од 29 милиона, а 1913 било је 367 новчаних завода са скоро 3 милијарде круна капитала. Укључен у индустрију цијеле Аустрије, чешки капитал настоји да се пласира на Балкану, јер у земљи није могао издржати конкуренцију њемачког капитала. Подигнуте су чешке шећеране, — највећа у Ђуприји. Години 1911 Аустро-Угарска је извозила робе у Србију за 40, у Црну Гору за 2½, у Бугарску за 35 ½, у Грчку за 16 ½ а у Турску за 101 милион круна. Водећу улогу у посредовању за извоз имала је чешка Живностенска банка. Чешке банке тражиле су добит у земљама на Балкану. Извозно друштво у Прагу издавало је часопис „Балканска трговина“. У Бечу је основано друштво »*Interessenband für Bosnien und Hercegovina*«. Балкански рат изазвао је велику економску кризу у АУ, нарочито у Чешкој. Извоз у балканске земље био је заустављен. На бечкој и прашкој берзи завладала је паника. Крајем 1912 г. било је у АУ 460 инсолвенција; у Чешкој 280 текстилних фирми обуставило је исплате, са пасивом од 80,000.000 круна. Произведене робе остало је ³/₄ непродато, и нова производња знатно је смањена. Настало је отпуштање радника, смањивање надница а повећање радних часова (10—12). То је изазвало честе штрајкове код радништва лаке индустрије. На дан 20 окт. 1912 било је у штрајку 50.000 радника у Чешкој. Економска криза јако је погодила чешки народ.

У другом поглављу говори се о одјеку Балканског рата у чешком друштву, о пријатељском ставу чешког народа према Јужним Словенима, који су водили ослободилачки рат, о народном одушевљењу војним успјесима Србије, Црне Горе и Бугарске. Осуђује се став Чехославенске социјалне демократске странке што је иступила са осуђивањем свакога рата, и што је пропигирала револуцију на Балкану не гледајући на објективне околности. Похвално се истиче став социјалдемократе Шмерала, који се није много разликовао од става Лењиновог. Пролетаријат се оријентисао према Шмералу. Поред јаке моралне потпоре, чешки народ је помогао Јужне Словене у рату и финансиски, без обзира на тешку економску кризу. Чешки љекари притекли су у помоћ на бојишту. На челу 30 чешких љекара и преко 100 особа санитета био је славни чешки хирург др Једличка, који је дошао у Србију. Под утицајем Балканског рата и војних успјеха Србије, Црне Горе и Бугарске у Чешкој је знатно ојачала идеја словенског братства и узајамне сарадње. Јавио се снажан отпор према званичној бечкој политици. Једнодушно се осуђивао непријатељски став према Србији и припреме рата против Србије. То су показале и велике демонстрације у Прагу и Брну 17 XI 1912.

У трећем поглављу говори се о одјеку Балканског рата у чешком литерарном стваралаштву. Са великим дивљењем и одушевљењем пјева се и пише о херојској борби Црне Горе, Србије и Бугарске против Турске. Челни претставници чешке културе одлазе на Балкан, као што су Адолф Черн и Адолф Хајдук. Млада Хелена Малиржова долази у Србију као болничарка, „да у ратној вреви упозна јунаке о којима је са дивљењем говорио цио свијет“. Радећи ноћу, у болници рањеника препјевала је на чешки са српског рукописа „Молитву Мајке Југовића“ од Милутина Бојића. Пјесници су нове јунаке упоређивали са косовским, са Обилићем и Краљевићем Марком. Наводе се стихови Хајдука, Черног, Елишке Красногорске, Мужика и Ј. Караса, као и успомене: Сватка, Сиса, А. Срба итд.

Књига II (1957) садржи четири студије. Хинек Булин пише о великом устанку Полапских Словена од 983 године, *Устанак Полапских Словена на измаку X вијека* (стр. 1—60). Већ крајем VIII в., за Карла Великог, запажају се код Лутичана и Ободричана, два најача племена ове некад снажне словенске гране, први покушаји стварања сопствених држава, мање или више зависних од моћне франачке државе. Снажењем њемачке државе Саксонске, током IX и X в., Германство је све више угрожавало Полапске Словене. Хенрик I покорио је прво њихова сјеверна и јужна племена и завладао цијелим простором између Лаба и Одре, а затим племе Хаволане и српске Далеминце. Отон Велики припојио је коначно њихове земље њемачкој држави. Дошло је до првог великог устанка Полапских Словена 955 г. Послије снажног отпора Ободричана и Лутичана, саксонска војска угушила је уста-

нак. Године 963 подлегли су Лужичани и Службљани, а крајем стољећа и Милчани. Тиме су коначно покорена српска племена (Лужички Срби). — Други велики устанак Полапских Словена против њемачке државе и цркве, против феудалаца-угњетача, букнуо је 983 г. Подигли су га Лутичани. Деведесете године придружили су им се Ободричани, који су опустошили сјеверну Саксонску. Притекла су и друга племена. Устаници су принудили државу да закључи са њима мир (996). Овај историски устанак знатно је поправио положај Полапских Словена и измијенио односе политичких снага на подручју између Лаба и Одре. Лутичани и Ободричани постали су почетком XI в. важан војнички и политички чинилац у борби између двије најмоћније државе сјеверне Европе — Њемачке и Пољске. Отпор Полапских Словена, као и отпор чешког народа, онемогућио је планове пољског краља Болеслава Храброг да све Западне Словене уједини у једну велику државу словенску. Овај устанак, његове узроке и посљедице, писац освјетљава, углавном, на основу старих извора на латинском, упоређујући их, вршећи критичке осврте и анализу. Ту је на првом мјесту хроника Титмара, савременика догађаја (од 983), хроника Адама Бремског из 1077, „Словенска хроника“ Хелмода из 1166—8, хроника аналите Сакса, из средине XII в., и два љетописа с краја XII в.: Анали магденбуршки и Геста магденбуршког архиепископа.

Јарослав Пошварж аутор је студије *Ка почецима рударства код Западних Словена* (прилог међусловенским односима), стр. 61—104. У првом поглављу писац говори о рудницима у Словачкој, о седам главних рударских мјеста, у првом реду о чувеној Кремници и Банској Шћавници (Шемници), као и о кутногорском рударском праву. Претпоставља се да су Римљани, као господари Паноније, вадили злато и сребро Кремнице и Шћавнице. Прве вијести о вађењу злата потичу из 1075 г. Помиње се мјесто гдје је основана Шћавница. Почетком XIII в. помиње се прва колонизација Нијемаца из Тирола. Поред њих помињу се Утри и Словени. Саси се помињу у Крупни 1238 г. Рудари су се повукли крајем стољећа испред најезде Татара, највише у Чешку и Мораву. Послије татарске поплаве вратили су се натраг. Из Јиглеве, у Морави, донијели су у Шћавницу нови начин рударења и јиглавско рударско право (уведено 1249), пренесено из саксонског (од 1215). Кремница се помиње 1295. Њени рудари пренијели су рударско право из Кутне Горе, која га је увела 1300 г., унеколико различно од јиглавског. Својим рудним богатством Кремница је убрзо засјенила Шћавницу. Први текст кремничког рударског права уништио је пожар; нова кодификација проведена је 1492—1512. Садржи свега 26 чланова, знатно мање од кутногорског кодекса. У XV в. рударска мјеста, Кремница, Банска Шћавница, Банска Бистрица, Пуканец, Нова Бања, Лубјетова и Бела, створила су градски савез. — У другом поглављу писац

говори о рудницима Шлезиије, о значају јиглавског (моравског) и кутногорског (чешког) рударског права, о шлеском рударском праву (Лвовке и Злоторија-Голдберга). Претпоставља се: да се у Шлезиији копало злато још у предисториско доба. Тацит помиње вађење гвоздене руде. Први писани помени о добијању сребра и злата потичу из 1136, о шлеском рударском праву из 1233, а о рударском суду из 1268 г. Најстарији главни рудници су: Злоти Сток, Злоториј, Лвовка, Ковар, Миколаевиц, Легниц, Мједзјенка. — У трећем поглављу говори се о почецима рударства у Пољској, Полабју и Побалтику, о чехословачко-пољским рударским везама, навикама и утицајима, о вађењу соли, о рударским статутима. Први помени о копању руда (злата, сребра, олова, гвожђа) потичу из XI, а о вађењу соли из X в. Најстарији рудокопи су: Олкуш (с ковницом новца), Славков, Тржебина, Јаворзно, Мједзаногора, а мајдани соли: Величка и Божниа. Услјед организованог рудног подручја, пољско рударство није од оног значаја као у Словачкој и чешким земљама. Тамо није ни поникло посебно рударско право, већ је примљено из саског и шлеског. Казимир Велики скупио је све обичајне навике и завјештаје мајдана соли у Велички и Божнији и издао их у облику статута 1368 г. У управи мајдана соли били су ови службеници: жупан, поджупан, познавалац руда (магистар), писар, контролор, надзорник, мјерач; запослени по звањима: шафарж (прокуратор, шафарик, шумар, ловац, стражар, вратар; занатлије: копач, ковач, топилац (кувар), магазионер. — У XII и XIII в. помињу се рудници злата сребра, олова, бакра, гвожђа и цинка у земљама Полапских и Побалтичких Словена. У X в. помиње се вађење соли. Сјеверозападни Словени извозили су, поред осталог, своје рудне производе у Скандинавију, Византију и арапске земље.

У Шћавници (Шемници) учили су, рударско-шумарску академију, током XIX в., многобројни Срби и Хрвати, за којима смо трагали у своје вријеме. У Кремници смо трагали за подацима о Пипу Спану (Филипу Сколару), родом из Фиренце, за којег се сматра да је Филип Маџарин из наших народних пјесама. Он је у Кремници био угарски гроф краљевских рудних доходака. Године 1426 одио је побједу над Турцима код Голупца у Србији.

Јаромир М и к у л к а написао је, на основу богате литературе и извора, опсежну студију *Мистер Јан Хус и Пољска* (стр. 105 — 174). То је значајан допринос проучавању чешко-пољских односа у доба Хуса и свестранијем освјетљавању рада и лика овог великог револуционара, великог борца за правду чешког народа и неустрашивог подвижника у борби за истину, који је скончао на ломачи 1415 г., осуђен од косничког црквеног сабора.

Јосеф М а ц у р е к објавио је опсежну расправу *Влашка колонизација у Западним Карпатима (до 1620)*, стр. 175—281. То је прилог историји међусловенских и словенско-руменских односа од краја XV до почетка XVII в. Писац се послужио богатом:

литературом о предмету, чешком, словачком, пољском, румунском и мађарском, студијама историчара, етнолога и филолога. Сâм је написао више студија из ове области. Значајно је што се писац послужио изворима многих чехословачких архива, од највећих до најмањих градова, изворима пољског архива у Тешину и мађарског архива у Будимпешти. На основу богатих података из архивских извора, писац је дошао до нових сазнања и закључака. Утврдио је: да влашка колонизација у Зап. Карпатима почиње крајем XV в., да се ради о елементу из Сред. Карпата (а не домаћем као што се мислило), о елементу влашког (румунског) језгра, који је у даљем сељењу примио нове елементе, украјинске и пољске, доцније и словачке, послије Тридесетогодишњег рата. Миграција се није вршила све више и више ка западу само из самовољних и номадских побуда, него и из економских. Што се тиче влашко-номадског права и влашког војводског звања у Зап. Карпатима, дошло се до нових доказа. Отпадају два стара закључка: да су војводе XVI—XVII в. били службеници постављани од власти, и да није било насеља основаних помоћу влашког права. Напротив, ови Власи су током та два стољећа свуда одржали знатан дио личне слободе; свуда су имали властиту војводску организацију. Често су били везани за велепосједе, највише тзв. „влашким данком“, а понегдје, као у Словачкој, и другим (грађанским) обавезама. Обично су надовезивали на мјесну планинску организацију. И свуда су доносили и спроводили дотада непознате начине производње, нова знања у погледу прераде млијека и вуне.

Десет опсежних расправа објављених у ова два зборника *Словенских историских студија* Чехословачке академије наука претстављају врло значајан допринос проучавању историје узajамних словенских односа. То су огледи нових становишта историских посматрања и нових метода проучавања прошлости.

Р. Ковијанић

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS, ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADEMIE
VIED, ROČNÍK V (1957), ČÍSLO 6, BRATISLAVA.

Овај број *Словачке етнографије*, часописа Словачке академије наука, доноси на уводном мјесту кратак чланак *Успомени Владимира Ивановича Чичерова*, професора Московског универзитета и члана Академије наука СССР, познатог совјетског етнографа, који је умро 11 V 1957. Уредништво истиче његову велику научну дјелатност и његово бављење у Словачкој (1955), гдје је одржао низ научних предавања из совјетског фолклора. Не-